

Paweł Grzeszek

Uposażenie duchowieństwa parafii sokołowskiej w XIX i XX wieku

---

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 20, 173-187

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PAWEŁ GRZESZEK
Drohiczyn

UPOSAŻENIE DUCHOWIEŃSTWA PARAFII SOKOŁOWSKIEJ W XIX I XX WIEKU

1. Zagadnienia wstępne

Parafię lub inną instytucję kościelną zakłada się w celu pogłębiania życia duchowego wiernych, ale ich sprawne działanie wymaga środków finansowych. Zdobycie tychże środków utrzymania zmusza do podjęcia działań prawnych, które później zabezpieczają ich trwanie i działanie. Fundacje, zakładane przez osoby lub grupy osób, po zatwierdzeniu przez władzę diecezjalną noszą nazwę beneficjów¹. W aktach erekcyjnych parafii określano, w jaki sposób będą utrzymywane: pleban, szkoła parafialna, szpital, służba kościelna [organista, kościelny]².

Katolickim fundatorom kościoła, kaplicy czy beneficjum parafialnego, tzw. kolatorom oraz ich prawnym nabywcom, wskutek dziedziczenia, przysługiwał z ustanowienia władzy kościelnej przywilej patronatu, to znaczy prezentowania kandydatów na owo beneficjum. Na skutek prezentacji kandydatów niezbyt odpowiednich na dane beneficjum, prawo patronatu nastęrczało władzy kościelnej w Rzeczypospolitej wielu kłopotów. W późniejszym ustawodawstwie wyeliminowano więc instytucję patronów (kolatorów)³.

Miejscowa parafia miała dobre uposażenie, ponieważ z mocy dawnych przywilejów posiadała swoją część gruntową w obrębie miasta Sokołowa. W skład tych gruntów wchodziły nie tylko same pola uprawne, ale również ogrody, łąki, lasy, stawy i rzeki. Podstawą uposażenia proboszcza była rola uprawna, problemem jest tylko ustalenie jej wielkości. W czasie kolejnych wizytacji parafii podawano tylko grunty należące do probostwa sokołowskiego, ale bez podawania ich obszaru powierzchni. Przybliżenie zagadnień związanych z uposażeniem duchowieństwa parafii sokołowskiej pozwoli na lepszą ocenę jego działalności na wyznaczonym obszarze.

Podstawową bazę źródłową omawianych kwestii stanowiły materiały uzyskane z kwerendy przeprowadzonej w archiwach diecezjalnych w Drohiczynie, Siedlcach i Lublinie, a także w archiwach państwowych (np. Archiwum Państwowe w Siedlcach, Archiwum Państwowe w Lublinie i Archiwum Akt Nowych w Warszawie). Wyjaśniając stan uposażenia duchownych w parafii, istotne okazały się zachowane w archiwum parafialnym inwentarze *fundi instructi* z XIX i XX stulecia. Spośród źródeł drukowanych na pierwszym miejscu warto wymienić akty normatywne, takie jak listy i okólniki kolejnych biskupów diecezjalnych oraz rozporzą-

¹ J. Rybczyk, *Beneficjum*, w: Encyklopedia Katolicka (dalej: EK), t. 2, Lublin 1985, k. 262-265.

² H.E. Wyczawski, *Uposażenie Kościoła*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor, Z. Obertyński, t. 2, cz. II, Poznań-Warszawa 1979, s. 45-48; por. J. Kłoczowski, J. Skarbek, *Zarys dziejów Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 1986, s. 322.

³ S. Biskupski, *Stanowisko proboszcza w świetle Prawa Kanonicznego*, Płock 1966, s. 234-270.

dzenia drukowane w: np. „Dzienniku Praw”. Dokumenty te zawierają praktyczne zalecenia dla duszpasterzy. Bogatych informacji dotyczących źródeł utrzymania duchowieństwa dostarczyły opracowania: A. P. Szelażeka, *Podstawy dotacji duchowieństwa katolickiego w Polsce*, Toruń 1947; L. Balickiego, *Dzieje gospodarze Diecezji Siedleckiej 1918-1939*, Lublin 1991 oraz P. Grzeszka, *Dzieje rzymskokatolickiej parafii pod wezwaniem Niepokalanego Serca Najświętszej Maryi Panny w Sokołowie Podlaskim w XIX i XX wieku*, Warszawa 2014.

1.1. Ziemia parafialna

Tytuł własności ziemi przysługiwał parafii rzymskokatolickiej pw. św. Michała Archanioła, św. Małgorzaty dziewicy i męczennicy oraz Trójcy Przenajświętszej w Sokołowie jako beneficjum już od początku jej erekcji w 1424 r. Podejmując problematykę uposażenia duchowieństwa w ziemię, skupimy naszą uwagę na XIX i XX wieku. Materiały źródłowe pozwalają odtworzyć stan posiadania gruntów rolnych i lasów w parafii sokołowskiej, nie można natomiast ustalić ilości i wartości innych dóbr materialnych.

Protokół magistratu miasta z 1864 r., gdy właścicielem miasta była Elżbieta z Lorentzów Hirschman, wykazywał, że probostwo rzymskokatolickie posiadało 250 mórg ziemi (niezależnie od własnego 18-morgowego folwarku w Dziegietni), natomiast paroch unicki posiadał – 125 mórg⁴. Kondycja finansowa parafii św. Michała Archanioła znacznie pogorszyła się w wyniku represji po upadku powstania styczniowego w 1864 r. Ukazem carskim z 14 grudnia 1865 r. cały majątek duchowieństwa rzymskokatolickiego, tj. nieruchomości i kapitały przeszedł na rzecz skarbu państwa. W świetle prawa proboszczom miano pozostawić tylko podstawowy obszar z kościołem, plebanią i cmentarzem oraz 6 mórg ogrodów. Pozbawiając parafię środków do utrzymania księży, postawiono alternatywę – roczne pensje w zależności od zajmowanego etatu. Jednak wysokość pensji była niewspółmierna do zabranego majątku [administrator parafii miał otrzymywać rocznie 300 rubli, wikariusz – 150 rubli⁵]. Odtąd rządca parafii nosił formalnie tytuł administratora, a nie proboszcza. Skarb państwa przejął wszystkie dawne zapisy pieniężne. Zablokowane zostały bądź też przepadły pozostałe fundusze⁶. W 1866 r. urzędnicy skarbowi spisali inwentarz pozostawiony administratorowi [był nim wówczas ks. Andrzej Karnicki]. Następnie w 1868 r. dokonano na ziemi plebańskiej formalnego wydzielenia 6 mórg gruntów pod ogród przy plebanii oraz budynkach mieszkalnych i gospodarczych w Sokołowie. Wszystkie działki ziemi znajdujące się w obrębie miasta, jak również i poza nim – folwark Dziegietnia, zostały skonfiskowane na rzecz skarbu państwa.

Inwentarz *fundi instructi* w 1921 r. podawał, że utrzymanie parafii stanowi 6 mórg ziemi (ok. 3 ha ziemi), w tym 1,5 morgi łąki i tyleż samo pod sadem i ogrodem. Według tego inwentarza z 1921 r. do kościoła należało również osiemdziesiąt kilka mórg ziemi pounickiej⁷.

⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych (dalej: KRSW), nr 4024, k. 291.

⁵ A. Okolski, *Wykład prawa administracyjnego obowiązującego w Królestwie Polskim*, cz. II, Warszawa 1884, s. 474.

⁶ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP), sygn. 533, Uposażenie duchowieństwa w Małopolsce, w byłym zaborze rosyjskim, w byłym zaborze niemieckim 1918–1926, s. 521.

⁷ Archiwum Diecezjalne w Drohiczyźnie (dalej: ADD), Zespół Akt Parafii Sokołów (dalej: ZAPS), *Inwentarz fundi instructi z 1921 r.*, k. 6-8.

Majątek kościoła składał się głównie z nieruchomości. Beneficja parafialne stanowiły jedno z istotnych źródeł utrzymania znacznej części parafii w Polsce. W 1939 r. na ogólną liczbę 5018 parafii obrządku łacińskiego 4049, czyli ponad 80%, posiadało grunta beneficyjne. Inną ważną pozycję w majątku nieruchomości kościelnych stanowiły domy mieszkalne, plebanie, budynki administracyjne i inne. Na skutek konfiskaty majątku kościelnego przez carat w 1865 r. i podzielenie go zgodnie z ukazem uwłaszczeniowym lub na drodze licytacji, kształtująca się po 1905 r. parafia sokołowska pozbawiona była jakichkolwiek majątków ziemskich i zabudowań.

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę, zaczęto starania o rewindykację nieruchomości pounickich. 16 grudnia 1918 r. Naczelnik Państwa Józef Piłsudski wydał dekret, w którym cały majątek Kościoła prawosławnego na terenie ziem polskich został oddany pod zarząd państwowy⁸. Zajęcie to tłumaczono koniecznością zabezpieczenia dóbr kościelnych opuszczonych przez wyznawców prawosławnych w czasie tzw. „bieżeństwa”⁹. Następnie w 1919 r. uchwałą Sejmu RP zapowiedziano reformę rolną, której podlegać miały również majątki kościelne. Sokołów, siedziba dawnego dekanatu Kościoła greckokatolickiego, zagarnięty przez cerkiew prawosławną po roku 1875, miał też doczekać się reformy.

Kościół katolicki, do którego po ukazie tolerancyjnym w 1905 r. na tym obszarze przeszła zdecydowana większość byłych unitów, uznawanych przez władze carskie za prawosławnych, uważał się za duchowego i materialnego spadkobiercę Kościoła unickiego. Dlatego też władze kościelne zgłaszały zastrzeżenia do rozporządzeń władz państwowych. Władze Kościoła dążyły do odzyskania tych majątków, które wcześniej należały do cerkwi unickiej¹⁰. Potwierdza to dekret biskupa H. Przeździeckiego z 13 stycznia 1919 r., „Kościół rzymsko-katolicki wraca do swych nieprzedawnionych praw. Zagrabiony kościołowi majątek w ziemi i budynkach, o ile nie przeszedł na własność osoby prywatnej, przechodzi z powrotem pod zarząd Kościoła. Wolny Sejm w porozumieniu ze Stolicą Apostolską podejmą decyzję w sprawie majątku kościelnego poprzez zawarcie dobrowolnej umowy”¹¹. We wrześniu 1919 r. biskup poinformował, że „nie przesądzając prawnej strony majątków kościelnych pounickich, zawarł z Ministerstwem Rolnictwa Dóbr Rządowych prowizoryczną umowę i zobowiązywał duchowieństwo do zajmowania ziemi punickiej i budynków”¹². Pojawiały się różne trudności w przypadkach, gdy ziemia była już w dzierżawie u osób prywatnych. Na mocy wspomnianego porozumienia Ministerstwo Rolnictwa zobowiązało się wydzielić dla każdej parafii do nieczynszowego użytkowania – oprócz plebanii, zabudowań i cmentarza – ogród, 20 morgów dla księdza proboszcza, po 5 morgów dla każdego wikariusza, 5 dla organisty i 3 dla kościelnego¹². Stan majątku parafialnego w diecezji podlaskiej szeroko

⁸ „Dziennik Praw” nr 1 z 1918 r., poz. 67, art. 2.

⁹ M. Sapieżyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918-1939*, Warszawa 1989, s. 324. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r., Kościół katolicki występujący w trzech obrządkach: rzymskim, greckokatolickim i ormiańskim, posiadał 868 majątków o łącznej powierzchni 204 tys. 640 ha ziemi. Ten stan posiadania wzrósł w dwudziestolecie międzywojennym głównie na skutek zwrotu części zagarniętych dóbr do 382 tys. 833 ha ziemi w 1939 r. Nieruchomości kościelne stanowiły 9,6% uprawnej ziemi kraju. Kościołowi nie udało się odzyskać aż 404 tys. 473 ha ziemi skonfiskowanej przez zaborców.

¹⁰ A. P. Szelążek, *Podstawy dotacji duchowieństwa katolickiego w Polsce*, Toruń 1947, s. 73; por. R. Dmowski, *Diecezja Podlaska w latach 1919-1939. Struktura i zarząd diecezji: rozprawa doktorska*, Siedlce 2006, s. 106.

¹¹ WDP nr 1 (1919) nr 12, s. 160-163.

¹² WDP nr 1 (1919) nr 12, s. 280.

omawia ks. Leon Balicki, przedstawiając wykazy: *Dobra Kościoła greckokatolickiego znajdujące się pod zarządem rytu łacińskiego* (stan z końca stycznia 1920 r.), gdzie parafia ponicka w Sokołowie miała 117 ha ziemi, 4 domy, co przedstawiało wartość 60000 Mk. Następnie *Wykaz byłych cerkwi z terenu diecezji podlaskiej* (stan na 18 sierpnia 1923 r.), omawia funkcjonowanie cerkwi wybudowanej przez byłych unitów (3850 wiernych), a nie rekuncyliowanej¹³. Część ziemi punickiej przekazano do parcelacji w 1921 r. Biskup piśmie z 15 grudnia 1922 r. zwrócił się do prezesa Głównego Urzędu Ziemskiego w sprawie rozpoczętych parcelacji majątków byłego obrządku unickiego. Stwierdzał w nim, że jedynie Stolica Apostolska w porozumieniu z rządem może decydować w sprawie majątków kościelnych, tego wymaga prawo kanoniczne, ustawa o reformie agrarnej. Natomiast przeprowadzona parcelacja jest nieuczciwa, bo urzędnicy wyznaczają najgorsze części gruntu, najdalej odsunięte od kościoła, a często w kilku miejsca dla proboszczów i służby kościelnej. Biskup Przeździecki zwracał się z prośbą do prezesa, by w projektach parcelacji, po wysłuchaniu opinii miejscowego proboszcza, zarówno dla niego, jak też dla służby kościelnej wyznaczano parcele położone najbliżej zabudowań plebańskich¹⁴.

W sprawozdaniu z 9 grudnia 1922 r. parafia sokołowska posiadała 3,5 ha ziemi, w tym: 1,5 ha ziemi ornej, 0,5 ha ogrodów, 1 ha łąk oraz 0,5 ha nieużytków. Dochód z ziemi ornej wynosił 5000 marek, z łąk 15000 marek, z innych źródeł 27700 marek, co dawało razem 47700 marek. Proboszcz ks. kan. Stanisław Retke za ziemię klasy drugiej płacił podatek w wysokości 6400 marek¹⁵. Przyjmując przeciętną wartość jednej morgi 1500 marek, to wartość ziemi punickiej w Sokołowie, zgodnie z wykazem z końca stycznia 1920 r. – 117 ha, wynosiłaby 175500 marek. W całej Diecezji Podlaskiej pod koniec 1922 r. uprawiano ok. 6 tys. ha ziemi. W dużym stopniu była to ziemia punicka, odzyskana po wojnie drogą faktu niż oficjalnego zwrotu, o co bez skutku Kościół wciąż się ubiegał. Ziemię punicką urzędy państwowe niesłusznie nazywały „popówkami”. Była to nazwa ludowa, nie zawsze używana precyzyjnie¹⁶.

Konkordat zawarty pomiędzy Stolicą Apostolską a Polską z 10 lutego 1925 r. został zatwierdzony przez ustawę z 23 kwietnia 1925 r., a z 2 sierpnia 1925 r. wszedł w życie¹⁷. Oczywiście zanim wykonano postanowienia konkordatu wydano szereg aktów prawnych: rozporządzenie ministra wyznań z 5 września 1925 r. w sprawie obsadzenia beneficjów kościelnych¹⁸, rozporządzenie Prezydenta z 7 lutego 1928 r. o wpisaniu do hipotecznych praw

¹³ L. Balicki, *Dzieje gospodarcze Diecezji Siedleckiej 1918-1939*, Lublin 1991, s. 120-175.

¹⁴ WDP 1 (1918-1919) nr 12, s. 221.

¹⁵ ADS, Akta ogólne. Wykazy Majątków Kościelnych, lit. W., Dział III, Nr. porz. 8, t. I. (01.11.1922 r. – 15.12.1925 r.). Kwestionariusz Nr 1, Parafia Sokołów, k. 302; Kwestionariusz Nr 2, Parafia Sokołów, ziemi punickiej w rękach rządu było: 21 ha ziemi ornej, 15 ha łąki, 3 ha lasów, 3 ha innych, co dawało razem 42 ha ziemi, k. 303; Kwestionariusz Nr 3. W rękach państwa były wówczas plebania, dom dla służby kościelnej, szkolny budynek kościelny, zabudowania gospodarcze. Wszystko szacowano na około 40 mln marek. Ks. kan. Retke uzasadniał konieczność przejęcia beneficjum punickiego planowaną budową świątyni na miejscu dawnego kościoła unickiego. Budynek gospodarcze i mieszkalne miały okazać się potrzebne dla nowego duszpasterza. W zabudowaniach tych mieściła się szkoła i ochronka oraz mieszkanie komendanta policji.

¹⁶ ADS, Majątki punickie, sygn. M III, 2, t. IV, (08.01.1923 r. - 02.11.1923), Pismo bpa Przeździeckiego nr 2131 z 07.06.1923 r. do premiera, k. 94.

¹⁷ ADS, *Projekt konkordatu*, Lit. K, Dział III, Nr. porz. 36, t. I, k. 1-4; *Pro memoria*, Lit. K, Dział III, Nr. porz. 36, t. I, k. 103-108; *Konkordat 1924-1929*, Lit. K, Dział III, Nr. porz. 36, t. I; *Konkordat Projekt Rządowy*, Lit. K, Dział III, Nr. porz. 36b, t. I, III.

¹⁸ Dz. U. RP, nr 98, poz. 696.

własności polskich osób prawnych kościelnych i zakonnych¹⁹ oraz późniejszy układ między Stolicą Apostolską a Rzeczypospolitą z 20 czerwca 1938 r. w sprawie ziem, kościołów i kaplic pounickich, których Kościół katolicki został pozbawiony przez Rosję²⁰.

Wielkość tzw. popówek szacowano wówczas w Sokołowie Podlaski na 64 ha ziemi, w tym: ziemi ornej 52 ha, łąk 3 ha, pastwisk 4 ha, nieużytków 3 ha, lasów 2 ha²¹. W sprawozdaniu z 18 stycznia 1927 r. ks. kan. S. Retke, proboszcz informował władze diecezjalną o stanie beneficjum parafialnego za 1926 r. Przeciętny miesięczny dochód z *iura stolae* wynosił 455 zł.²² Duchowieństwo rzymskokatolickie zaczęło płacić podatki w myśl konkordatu, były też przypadki kwestionowania przez niektóre urzędy skarbowe zeznań podatkowych osób duchownych²³. Kolejne sprawozdanie w piśmie nr 654 z 4 maja 1929 r. (stan posiadania za 1928 r.) wysłał do Kurii Podlaskiej, po śmierci poprzednika, nowy proboszcz i dziekan sokołowski, ks. Józef Mazurkiewicz. W wykazie dochodów parafialnych nastąpiła zmiana w posiadaniu ziemi, odzyskanej od skarbu państwa. Parafia posiadała 11,5 ha ziemi, która przynosiła 390 zł dochodu. Z *iura stolae* proboszcz otrzymywał: 5695 zł, a wikariusz – 2845 zł.²⁴ W wykazie dochodów parafialnych za 1929 r., przekazanym do Urzędu Skarbowego w Sokołowie, parafia z *iura stolae* miała dochodu 8310 zł, z ziemi beneficjalnej i gospodarstwa proboszcz otrzymywał 300 zł, z domu mieszkalnego i zabudowań 800 zł, z innych źródeł 690 zł, w końcowym efekcie – 10100 zł.²⁵

Proboszcz ks. Józef Mazurkiewicz w piśmie nr 516 z dnia 12 kwietnia 1929 r. zwracał się do Urzędu wojewódzkiego w Lublinie: „Parafia rzymskokatolicka w Sokołowie, jak wszystkie parafie w byłej Kongresówce, posiada 3,34 ha gruntów, oprócz tego do parafii należą grunty pounickie o powierzchni około 64 ha, pozostające pod zarządem województwa. Wymienione grunty pochodzą ze skonfiskowanego majątku rzymskokatolickiego, na co mogę przedstawić dowody. Powołując się na pismo ogólne Ministra Reform Rolnych z dnia 17 grudnia 1928 r., nie przesądzając sprawy co do pozostałej części ziemi kościelnej, o czym prowadzą się rokowania między przedstawicielami Władzy Duchownej i Władzy Państwowej, proszę o uzupełnienie dotychczas posiadanej działki według norm, wskazanych w Konkordacie, to jest dla proboszcza, 2-ch wikariuszy, organisty, 2-ch kościelnych i stróża ko-

¹⁹ Dz. U. RP, nr 16, poz. 120.

²⁰ Dz. U. RP, nr 35, poz. 222; por. W. Mysiek, *Kościół katolicki w Polsce w latach 1918-1939. Zarys historyczny*, Warszawa 1966, 145-160.

²¹ ADS, Akta ogólne. Wykazy Majątków Kościelnych, lit. W., Dział III, Nr. porz. 8, t. I. (1922), k. 301-303; Akta ogólne. Wykazy majątków poduchownych i popówek. Kwestionariusz, lit. W., Dział III, Nr. porz. 10, t. I. (15.10.1927 - 21.11.1927). Pismo ks. kan. S. Retke do Kurii Podlaskiej z dn. 20.10.1927 r. w sprawie majątków pounickich, (bez pag.).

²² ADS, Akta ogólne. Wykazy dochodów duchowieństwa. Kwestionariusz, lit. W., Dział III, Nr. porz. 6, t. I. (28.01.1927 r.). Sprawozdanie z dochodów księży, k. 14, 82, 210, 312, 471-473.

²³ ADS, Podatki, sygn. P 3, t. II (28.02.1928 - 05.09.1936). Pismo Urzędu Skarbowego w Sokołowie Podlaskim nr 2887 z 20.08.1929 r. do Kurii Biskupiej w Siedlcach z prośbą o dokładny wykaz *iura stolae* z 1928 r. dla wymienionych z nazwiska 25 kapłanów, k. 144.

²⁴ ADS, Akta ogólne. Wykazy dochodów duchowieństwa. Sprawozdanie ks. J. Mazurkiewicza z dochodów parafialnych w Dekanacie Sokołowskim za rok 1928, k. 85.

²⁵ ADS, Akta ogólne. Wykazy dochodów duchowieństwa. Kwestionariusz, lit. W., Dział III, Nr. porz. 6, t. I. (11.01.1927 - 07.10.1930). Odpis zeznania o dochodzie za rok 1929 przekazanego do Urzędu Skarbowego w Sokołowie, k. 312-313.

ścielnego”²⁶. Proboszcz wspierał funkcjonującą przy parafii ochotniczą strażą pożarną²⁷. Zarząd Ochotniczej Straży Pożarnej w Sokołowie za zgodą proboszcza zwrócił się do Władzy diecezjalnej o wydzierżawienie na 99 lat placu przy ul. Kosowskiej, należącego do parafii, gdzie już wcześniej stała drewniana remiza. Biskup wyraził zgodę na tę dzierżawę ziemi parafialnej przy kościele św. Rocha. Warunkiem otrzymanego pozwolenia było pozostawienie części remizy strażackiej do dyspozycji parafii. W 1930 r. wspólnymi siłami strażaków i parafian wzniesiono remizę strażacką, z której mogli korzystać wierni, oglądając przedstawienia organizowane przez Akcję Katolicką, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży. Proboszcz wchodził w skład zarządu OSP w Sokołowie Podlaskim²⁸.

W 1930 r. ponownie reaktywowano komisję papieską. Nastąpiła zmiana przewodniczącego, którym został biskup H. Przeździecki, zaproponowany przez ówczesnego nuncjusza apostolskiego w Polsce F. Marmaggi. W 1931 r. stworzono nową komisję mieszaną, w skład której wchodził przedstawiciel rządu i Episkopatu. Jej zadaniem było rozpatrywanie spraw budynków kościelnych znajdujących się w posiadaniu skarbu państwa²⁹. Według relacji biskupa S. Łukomskiego delegacje rządowe obu komisji uchylały się od rozmów na temat obiektów pounickich³⁰. Choć odzyskanie kościołów i ziemi pounickiej było w centrum uwagi biskupa Przeździeckiego od odzyskania niepodległości w 1918 r. to sprawy majątkowe ciągnęły się jeszcze przez szereg lat. Ostatecznie dyskusja nad sprawą kościołów pounickich i ich majątków utknęła w martwym punkcie w 1933 r. Do tego czasu w diecezji podlaskiej przygotowano wykazy świątyń, zgromadzono również informacje o sposobie wejścia w stan posiadania świątyni, rodzaju budowli, przeznaczeniu obiektu oraz czasu zbudowania. Książd L. Balicki podaje wykaz świątyń pounickich w diecezji siedleckiej będących w posiadaniu Kościoła (stan z 01.01.1933 r.)³¹, wymieniając również cerkiew w Sokołowie Podlaskim. Dane te zebrane w 1933 r. dla komisji mieszanej posłużyły później do zawarcia układu w sprawie ziem, kościołów kaplic pounickich 20 czerwca 1938 r.³² W myśl tego układu Kościół rzymskokatolicki zrzekał się wszelkich roszczeń do praw własności ziem pounickich w zamian za otrzymane na własność ze strony państwa 12 tys. ha ziemi. Kościół otrzymał ponadto na własność świątynie i kaplice pounickie z plebaniami i cmentarzem, które to dobra znajdowały się w dniu podpisania układu w jego posiadaniu.

Aby ostatecznie uregulować sytuację posiadania ziemi przez parafię rzymskokatolicką w Sokołowie, zostały podjęte działania przez wspomnianego wyżej ks. Mazurkiewicza zmierzające do założenia księgi wieczystej. Jednak ostatecznie przed wybuchem II wojny

²⁶ Archiwum Parafii Niepokalanego Serca Najświętszej Maryi Panny w Sokołowie Podlaskim (dalej APSok), Korespondencja ks. J. Mazurkiewicza z Urzędem Wojewódzkim w Lublinie, (bez pag.); ADS, Akta ogólne. Wykazy majątków poduchownych i popówek. Kwestionariusz, lit. W., Dział III, Nr. porz. 10, t. I. (15.10.1927 - 21.11.1927). Sprawozdanie z dochodów księży, k. 14, 82, 210, 312, 471-473.

²⁷ ADD, Pismo inż. Stefana Krzypkowskiego do Biskupa nr 288 z 29.02.1929 r. w sprawie dzierżawy placu kościelnego pod budowę remizy strażackiej przy ul. Kosowskiej. Poświęcenie kamienia węgielnego pod budowę odbyło się 15.06.1930 r. a dokonał go bp Cz. Sokołowski, (bez pag.).

²⁸ Zob. Jubileusz 50-lecia Sokołowskiej Straży Pożarnej 1881–1933. Jednodniówka jubileuszowa, s.10, 28.

²⁹ W. Wójcik, *Konkordat polski w 1925 r. Próba oceny*, w: Kościół w II Rzeczypospolitej, s. 28-30.

³⁰ ADS, Komisja papieska, sygn. K III, 11 I (02.12.1925 r. – 09.12.1937). Odpis pisma bpa Łukomskiego nr 1459 z 10.06.1937 r. do bpa Dymka, k. 264.

³¹ L. Balicki, *Dzieje gospodarcze Diecezji Siedleckiej 1918-1939*, Lublin 1991, s. 164. Wykaz został sporządzony na podstawie: ADS, Kościoły pounickie, sygn. K III, 28, t. II (09.12.1932 r. – 26.06.1945), k. 71-81, 83-84.

³² Zob. Dz. U. RP, nr 39 z 1939, poz. 222.

światowej nie doszło do ugruntowania prawnego własności tej ziemi³³. Rok 1938 był pewnym etapem sporu, w którym wymieniono dokumenty i poglądy między Episkopatem Polski a Ministerstwem Skarbu.

W 1939 r. proboszcz parafii na trzy lata wydzierżawił Panu Stanisławowi Siomkowi, zamieszkałemu przy ul. Repkowskiej, ziemię pounicką o powierzchni 9 3697 ha znajdującą się na kolonii Łubianki, jak również ziemię położoną przy kościele ok. 4 ha. Ksiądz kan. Joszt wyłączył z umowy dwa ogrody warzywne, łąkę przylegającą do ogrodu, część ziemi dla organisty od granicy Mariana Kucewicza. Tytułem tenuty dzierżawnej Pan Siomek oddawać będzie proboszczowi parafii Sokołów połowę wszystkich zbiorów rolnych z pól oraz łąk wchodzących w skład dzierżawionej przestrzeni. Wartość dzierżawy ustalono na kwotę 400 zł rocznie. Umowę zawarto do 1 listopada 1941 r. Władza diecezjalna zatwierdziła tekst umowy w piśmie nr 589 z 27 lutego 1939 r.³⁴ Kolejną umowę w dniu 12 września 1942 r. o dzierżawę gruntów, należących do parafii sokołowskiej, podpisywał ks. prał. Julian Ryster. Ziemię, w skład której wchodziło 6 morgów gruntu ornego, położonego obok cmentarza grzebalnego przy drodze do wsi Kudelczyn, wydzierżawił na okres dwóch lat, tj. do 1 września 1944 r., Bolesław Jarosiewicz, mieszkaniec Sokołowa. Dzierżawca zobowiązywał się dostarczyć trzy metry żyta w dwóch terminach: 1 października 1942 r. i 1943 r. oraz na 1 kwietnia 1943 r. i 1944 r. – po półtora metra. Świadkiem zawartej umowy był organista Aleksander Langowski, który podpisał się w zamian za niepiśmiennego Jaroszewicza. Władza diecezjalna zatwierdziła umowę dzierżawy ziemi kościelnej w piśmie nr 3227 z 22 września 1942 r.³⁵

Po zakończeniu działań wojennych wywalczona wolność przyniosła radość i nowe problemy. Europa w wyniku układów jałtańskiego i poczdamskiego została podzielona na strefy wpływów. Polska, która znalazła się w sowieckiej strefie, stała się państwem socjalistycznym. Łączyło się to nie tylko ze zmianą granic, ale także z przyjęciem nowego systemu społeczno-politycznego, który był wrogi chrześcijaństwu. 12 września 1945 r. Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej podjął uchwałę unieważniającą konkordat zawarty 10 lutego 1925 r. Władze uzasadniały swój krok tym, że w ich przekonaniu Stolica Apostolska naruszyła go w czasie II wojny światowej. Niezależnie od uznania bądź nie uznania przez Watykan rządu ludowego w Warszawie, polscy komuniści byli i tak zdecydowani na zerwanie konkordatu ze Stolicą Apostolską. Z biegiem czasu sytuacja stawała się dla Kościoła coraz bardziej trudna³⁶. Kościół poddawany był niewidocznej, ale stopniowo rosnącej presji ze strony władz. Nasilały się aresztowania księży. Do połowy 1947 r. w więzieniach znalazło się 60 duchownych³⁷. W maju 1946 r. cenzura po raz

³³ ADS, Zestawienie obszarów gruntów, posiadanych przez kościół, do których ma mieć zastosowanie ust. 2, art. III układu, złożone przez delegata Stolicy Apostolskiej – 24.03.1938 r.; L. Balicki, *Dzieje gospodarcze Diecezji Siedleckiej 1918-1939*, Lublin 1991, s. 167. Wykaz ziemi przechodzącej na własność Kościoła katolickiego w Diecezji Siedleckiej na mocy układu Stolicy Apostolskiej z rządem polskim z 20.06.1938 r.

³⁴ ADD, ZAPS, Pismo Kurii Biskupiej nr 589 z 27.02.1939 r. do ks. kan. S. Joszta, (bez pag.).

³⁵ ADD, ZAPS, Pismo Kurii Biskupiej nr 3227 z 22.09.1942 r. do ks. prał. J. Rystera, (bez pag.).

³⁶ A. Grajewski, *Chronologia i historyczne uwarunkowania represji wobec duchowieństwa katolickiego w krajach Europy Środkowej*, w: *Represje wobec duchowieństwa Kościołów chrześcijańskich w okresie stalinowskim w krajach byłego bloku wschodniego*, red. J. Myszor, A. Dziurok, Katowice 2004, s. 15-34; J. Żaryn, *Kościół wobec władzy komunistycznej w Polsce 1945-1953. Opór i przetrwanie*, w: *Polacy wobec przemocy władzy 1944-1956*, red. B. Otwinowska, Warszawa 1996, s. 64.

³⁷ T. Kostewicz, *Wykonanie kary więzienia wobec osób duchownych i konsekrowanych w latach 1944-1956*, w: *Represje wobec osób duchownych i konsekrowanych w PRL w latach 1944-1989*, red. A. Grześkowiak, Lublin 2004, s. 218-242.

pierwszy zabroniła wydrukowania komunikatu z Konferencji plenarnej Episkopatu, w trakcie której biskupi ustalili zasady postępowania duchownych wobec polityki władz. W takich warunkach skierowano ks. Stanisława Pielasę do Sokołowa Podlaskiego³⁸, aby tam podjął i pokierował budową kościoła. 3 lutego 1947 r. ks. Pielasa zwrócił się do bpa Ignacego Świrskiego o pozwolenia sprzedania dawnej ziemi pounickiej. Władza diecezjalna wydała dekret: „Mając na uwadze potrzebę budowy kościoła parafialnego w Sokołowie Podlaskim, zniszczonego całkowicie w czasie działań wojennych, przedstawione Nam przez Administratora parafii w podaniu z dn. 3 lutego 1947 r. i w protokole Rady Parafialnej z dn. 9 marca 1947 r., zważywszy także na to, że składki zbierane na ten cel od parafian nie są wystarczające, uznajemy w myśl kan. 1530 § 1, 2 KPK, budowę nowej świątyni za konieczną, i niniejszym dekretem [...] pozwalamy ks. Administratorowi na sprzedaż 9 3697 ha ziemi pounickiej, znajdującą się na kolonii Łubianki, należącej do beneficjum rzymsko-katolickiej parafii w Sokołowie Podlaskim, z tym że pieniądze uzyskane z tej sprzedaży zostaną użyte na budowę kościoła, z 20% z tej sumy niezwłocznie po dokonaniu aktu sprzedaży – kupna będą przekazane do Naszej dyspozycji na potrzeby diecezji”³⁹. Po wojnie generalny atak na Kościół nastąpił wraz z końcem lat czterdziestych. Wówczas podjęta została decyzja o pozbawieniu go podstaw materialnych. Pierwszym krokiem była likwidacja dzieł charytatywnych Kościoła. Na podstawie ustawy z 28 października 1948 r. o zakładach społecznych służby zdrowia upaństwowiono wszystkie kościelne szpitale. 8 stycznia 1951 r. weszła w życie ustawa o przejęciu aptek na własność państwa – w tym bardzo licznych prowadzonych przez zakony. 23 stycznia 1950 r. poddano pod przymusowy państwowy zarząd cały majątek znajdujący się we władaniu kościelnej Caritas i jej ogniw. Konfiskowano zazwyczaj wszystko, nie zważając na zapisy ustanowione przez samych komunistów prawa. Komuniści podpierając się państwowymi dekretemi okradli wierzących (ze szpitali, aptek, szkół, kościołów, budynków gospodarczych, ziemi). Oblicza się, że sumie zabrano wówczas Kościołowi od 90 do 155 tys. hektarów ziemi. W jego posiadaniu pozostało zaledwie 32 tys. 699 ha ziemi ornej: we władaniu parafii 30 tys. 268 ha, a zakonów 2 tys. 214 ha.

Jeszcze w latach 60 XX w. następowała wymiana korespondencji w sprawie ziemi pounickiej parafii sokołowskiej za pośrednictwem Kurii diecezjalnej z Wydziałem Rolnictwa i Leśnictwa w Warszawie⁴⁰. Ustawa o dobrach martwej ręki stanowiła, że dochody płynące z przejętego majątku miały być przekazywane na rzecz powołanego wówczas „Funduszu Kościelnego”. Był to jednak zapis martwy, gdyż nie oszacowano nigdy wysokości tych dochodów. Od tego czasu budżet państwa przekazuje Funduszowi na drodze decyzji politycznej określone kwoty. Choć zgodnie z ustawą Fundusz Kościelny miał służyć utrzymaniu i odbudowie kościołów oraz udzielaniu duchownym pomocy materialnej i lekarskiej, to

³⁸ ADS, Dekret na stanowisko administratora w Sokołowie Podlaskim nr 9080 z dn. 08.10.1946 r., s. 44; ADS, Protokół zdawczo-odbiorczy z wprowadzenia ks. Stanisława Pielasy na stanowisko administratora parafii Sokołów Podlaski z dn. 24.10.1946 r., sporządzony przez ks. Stanisława Próchniewiczza, proboszcza z Rozbitego Kamienia, k. 1-2.

³⁹ ADD, ZAPS. Dekret bpa I. Świrskiego w sprawie sprzedaży ziemi pounickiej w Sokołowie Podlaskim nr 489 z 22.03.1947 r., (bez pag.).

⁴⁰ APSok, Korespondencja ks. S. Pielasy z Wydziałem Rolnictwa i Leśnictwa. Pismo Kierownika Wydziału Rolnictwa i Leśnictwa Nr R-VII-288/32/63 z 07.09.1963 r. Urząd wszczął postępowanie w sprawie uznania, iż nieruchomości rolne o powierzchni 9,3736 ha, położona w mieście Sokołowie Podlaskim, objęta w przymusowy zarząd państwowy, przeszła na własność Państwa z mocy przepisów ustawy z 23.06.1939 r. (Dz. U. Nr 57, poz. 37). 17 stycznia 1947 r. Kuria Diecezjalna w piśmie nr 7439/46 poleciła uzupełnienie inwentarza sporządzonego w 1946 r. o następujący zapis: „Parafia Sokołów poza wykazaną w inwentarzu ziemią kościelną ma jeszcze ziemi pounickiej 9,3736 ha”.

w praktyce przez cały okres komunistyczny służył on przede wszystkim premiowaniu duchownych lojalnych wobec reżimu.

W kolejnych latach władze komunistyczne pozbawiały Kościół nawet tych nielicznych nieruchomości, jakich mu nie zabrano w epoce stalinowskiej. Dokonywało się to stopniowo drogą wywłaszczenia lub konfiskaty, do czego jako pretekst służył np. fakt niepłacenia olbrzymich podatków nakładanych na te nieruchomości. Inne budynki zabierano kościelnym placówkom oświatowym w ramach tzw. laicyzacji szkolnictwa.

W 1989 r. polskie państwo uznało swoją winę wobec Kościoła i zadeklarowało wolę naprawienia krzywd. Decyzja taka podjęta została w burzliwym okresie przemian tego czasu, a jej prawnym wyrazem była uchwalona przez Sejm 17 maja 1989 r. ustawa o stosunku państwa do Kościoła katolickiego, w której znalazł się rozdział nt. regulacji spraw majątkowych Kościoła. Rozstrzyga on o sposobie przywracania w postępowaniu regulacyjnym własności upaństwowionych nieruchomości kościelnych, których przejęcie przez państwo nastąpiło z pogwałceniem wprowadzonych przez samych komunistów przepisów, bądź bez jakiegokolwiek tytułu prawnego.

1.2. Dziesięciny

Oprócz gruntów, jednym z podstawowych elementów uposażenia parafii były świadczenia ludności. Wśród nich można wyliczyć: dziesięciny, opłaty cmentarne – tzw. „pokładne”, stypendia mszalne, ofiary składane na tacę, jak też opłaty za usługi religijne: chrzty, śluby i pogrzeby.

Dziesięciny z poszczególnych wsi dawały dobre utrzymanie parafii. Polegały one na oddaniu dziesiątej części wypracowanych dóbr. Prawo do pobierania dziesięcin sięgało średniowiecza i najczęściej dotyczyło zboża zebranego we żniwa (kmiecie oddawali co dziesiąty snopek). Z czasem przechodzono na dziesięcinę pieniężną, która stanowiła równowartość należnej części zboża, przekazywanej parafii⁴¹.

Mieszkańcy folwarku i wsi Dziegietnia, należącej do plebana sokołowskiego, byli zobowiązani do świadczeń na rzecz Kościoła. Potwierdzał to wizytator z 1836 r.: „Robią w Roku co tydzień trzy dni męskich sprzężajnych i trzy dni czeladnych, czyli pieszych. Także co dzień nocą strzec domu do folwarku kolejno po jednemu są zobowiązani odbywać. Tudzież do swego Kościoła Sokołowskiego obowiązani są dawać po 30 snopów żyta i 30 snopów owsa”⁴².

W konsekwencji upadku powstania styczniowego ukazem z dnia 26 grudnia 1865 r. rząd carski pozbawił kościół różnych beneficjów, zarekwirowano majątki zakonów, parafiom zabrano ziemię. Proboszczowie nie mogli egzekwować należnych im dziesięcin. Mimo to w parafii sokołowskiej nawet na początku XX w. istniał zwyczaj oddawania części zebranego ziarna na utrzymanie proboszcza. Do parafii św. Michała Archanioła, św. Małgorzaty Dziewicy i Męczennicy, Trójcy Przenajświętszej w Sokołowie Podlaskim należały następujące miejscowości: miasto Sokołów, Przeździatka, Dziegietnia, Nowa Wieś, Majdan, Kupientyn, Bałki, Rogów, Bachorza, Remiszew Wielki, Krasnodęby Kasmay i Sypytki, Wojewódki Dolne i Górne, Przywózki i Ząbków.

⁴¹ Dziesięcina w średniowieczu była daniną o charakterze religijno-moralnym, wiążącą w sumieniu i obłożoną sankcją karną w ustawodawstwie kościelnym i świeckim. W Polsce dziesięcina weszła wraz z utrwaleniem chrześcijaństwa, a zanikła w dobie porozbiorowej wraz z innymi przywilejami kościoła. Zob. J. Dudziak, *Dziesięcina*, w: EK, t. 4, Lublin 1985, kol. 600-602.

⁴² ADS, D 146 IV, *Visitatio generalis ecclesiae parochialis sokołoviensis die 11 aprilis 1836 anno expedita*, k. 451-452.

W 1836 r. wizytator potwierdza istniejące zapisy poprzednich dokumentów: „Na fundamencie Erekcji przez Wielmożnego Mikołaja Sepieńskiego Dziedzica Dóbr Sokołowa z przyległościami w roku 1415 *Ipsa Dominica Exaudi* uczynionej, należy się dziesięcina wytyczna z folwarków Kupientyna i Rogowa, a zaś podług approbaty Feria Tertia pt. Sancti Michaelis Archanieli 1424 roku w Łucku odnotowanej przez J.W. Grzegorza Biskupa Włodzimierskiego, należąca się dziesięcinę do Stołu Biskupiego Włodzimierskiego, zmieniając na pieniężną, z włóki po groszy 30 z gruntów zarabiennych i zarabiać się mających przez Obywateli Miasta Sokołowa i Włościan Wsi Kupientyna, Rogowa, Orzechówki, Przeździatki, Niecieczy, Przywósk, Wojewódek, Bielán, Krasnodęb i innych, gdyby nowo pobudowane zostały, corocznie na Święty św. Marcin Kościołowi Sokołowskiemu oddawać, jest przeznaczona. Która aprobaty do Akt Ziemskich Drohickich.

Feria secunda pt. Sanctissima Trinitatis 1645 anno jest wniesiona. W tymże samym roku i dniu w Łucku datowanym, przez tegoż J.W. Biskupa i Prześwietną Kapitułę odmienioną znowu została na snopową. To jest z każdej włóki, po kopie jednej żyta, i po kopie jednej owsa z Miasta Sokołowa i następujących wsi, jako to: Przeździatki, Kupientyna, z Przywósk, z Wojewódek, z Bielán, z Rogowa, Niewiadomy, Niecieczy, Orzechówki i innych pobudować się mających. Lecz teraz pobiera się tylko w pieniądzech, z jakiego prawa nie wiadomo i kompozyty żadnej przy kościele nie masz, chyba tylko na mocy pierwszego przeznaczenia i to tylko z następujących wsi:

1. Z Miasta Sokołowa od Obywateli – 100 zł,
2. Z Przeździatki od Włościan Złp. 15 ze Dworu zaś nic,
3. Z Zębkowa od Włościan Złp. 28 ze Dworu także nic,
4. Z Kupientyna od Włościan Złp. 30 ze Dworu zaś nic,
5. Z Rogowa Dworu i od Włościan Złp. 72,
6. Nowa Wieś płaciła Złp. 8 w 1707 r. teraz zaś nic nie płaci,
7. Wieś Przewóski Szlachta, podług komplancji z Ks. Andrzejem Jarzyny Proboszczem Sokołowskim uczynionej w roku [?] płacą Złp. 24, lecz ta Komplancja przez Władzę Diecezjalną nie jest zatwierdzona,
8. Wieś Bałki włościańska także przez używalność płaci Złp. 8,
9. Wieś Krasnodęby, Bachorza Dwór przez używalność płacą Złp. 10,
Podliczając sumę dziesięciny pieniężnych płacono 293 Złp.”

Dziesięciny oddawane kościołowi w Sokołowie ze wsi szlacheckich w 1836 r.:

Nazwa wsi	Żyto	Żyto	Owies	Owies
	kóp	snopów	kóp	snopów
Wojewódzki Górne	10	-	10	-
Wojewódzki Dolne	10	-	10	-
Krasnodęby Sypytki	10	-	10	-
Krasnodęby Kasmy	5	-	5	-
Remiszew Wielki	3	-	3	-
Razem	38	-	38	-

Źródło: ADS, D 146 IV, *Visitatio generalis ecclesiae parochialis sokoloviensis die 11 aprilis 1836 anno expedita*, k. 451-452.

Według wyżej cytowanego dokumentu erekcji proboszcz pobierał dziesięcinę snopową z następujących wsi:

1. Z Wsi Szlacheckiej Wojewódki górne żyta kop 10, owsa kop 10,
2. Z Wsi Szlacheckiej Wojewódki dolne żyta kop 10, owsa kop 10,
3. Z Wsi Szlacheckiej Krasnodęby Sypytki żyta kop 10, owsa kop 10,
4. Z Wsi Szlacheckiej Krasnodęby Kasmy żyta kop 5, owsa kop 5,
5. Z Wsi Szlacheckiej Remiszew Wielki żyta kop 3, owsa kop 3,
6. Z Wsi Szlacheckiej Krasnodęby Rafały bierze się jednego roku żyta kop 5, a drugiego owsa kop 5, trzeciego zaś nic, gdyż ta wieś należy do Parafii Kożuchowskiej, do której dają drugą połowę, gdyż dwa pola należą są w Kożuchowskiej Parafii, a jedno tylko w Parafii Sokołowskiej. A zatem dzieląc te 5 kop na trzy lata, wypada jeden rok żyta kopa 1 i snopów 40. Co w ogóle wynosi wszystkiej dziesięciny w snopie żyta kop 39 i snopów 40 i owsa kop 39 i snopów 40. Z których z kop żyta 39 i snopów 40 wylącując na ziarno więcej nie może być jak z kopy 1 po garncy 16. Gdyż dają z stodoł, a więcej jeszcze w czasie żniwa odbierają snopki najpodlejsze i oddzielają one na dziesięcinę składają, a zatem wypada w ogóle żyta korcy 20, podług ceny targów powiatowych, licząc 1 korzec po zł 6 wynosi razem 120 zł.

Owsa z kopy 1 po korcu i garcy 8, licząc 1 korzec po zł 3 wynosi razem 48 zł, a zatem podliczając sumę dziesięciny płacono 145 Złp 22 gr. Całkowita suma dziesięciny wynosiła 558 Złp 22 gr.⁴³

Parafia św. Michała Archaniola w Sokołowie Podlaskim była beneficjentem kilku pól poza miastem oprócz Dziegietni, posiadała też kilkanaście legatów pieniężnych, z których najpoważniejszy był zapis 5000 zł ulokowany na kahale sokołowskim⁴⁴. Większość z nich została podniesiona na początku XIX w. i wpłacona do kasy miejscowego cyrkułu austriackiego, który płacił wówczas roczne odsetki. Wraz z ucieczką Austriaków w 1809 r. kwoty te uległy zatraceniu. Parafii przynosiły dochody także dziesięciny pobierane w formie pieniężnej i snopowej z każdej wsi. Dziesięciny pieniężne płacili mieszczanie (100 zł rocznie) oraz dwory od swoich włościan (z Przeździatki – 15 zł, Ząbkowa – 28 zł, Nowej Wsi, Kupientyna – 36 zł, Bachorzcy i Bałk).

Wsie szlacheckie należące do sokołowskiej parafii uiszczaly dziesięciny w naturze, tzn. snopowe. I tak z Wojewódek Górnych i Wojewódek Dolnych, Krasnodęb Kasm i Sypytek oraz Remiszewa, Krasnodęb Rafałów (szlachcice płacili dziesięcinę na przemian: raz do parafii w Sokołowie, innym razem do parafii w Kożuchówku).

1.3. Zapisy funduszowe

Powszechnym i ważnym sposobem uposażenia parafii było lokowanie określonych sum pieniężnych na wyznaczonych ziemiach. Przynosiły one stały dochód w postaci wypłacanych odsetek od lokowanej sumy. Proboszcz lub altarzysta był z tego tytułu zobowiązany do odprawiania określonej liczby Mszy świętych w intencjach wyznaczonych przez fundatorów.

⁴³ ADS, D 146 IV, *Visitatio generalis ecclesiae parochialis sokoloviensis die 11 aprilis 1836 anno expedita*, k. 444-454.

⁴⁴ Na przełomie XVIII i XIX daty tych legatów i osoby samych fundatorów nie były już znane przez proboszczów sokołowskiej parafii. Można przypuszczać, że jest to efekt spalania się dokumentów w częstych pożarach. Było to kłopotliwe, gdy przyszło proboszczowi odebrać pieniądze zastawione w kahale.

Sumy kapitałowe sokołowskiej parafii zostały umieszczone w zapisie protokołu powizytacyjnego w 1836 r.⁴⁵:

1. Suma 1000 Złp. przez sławnego Tomasza Żukowskiego, obywatela miasta Sokołowa przed aktami ziemskimi liwskimi Fra 5ta pt. Diem Sanctissima Trinitatis w r. 1760 Kościołowi Sokołowskiemu jest zapisana i na Dobrach W. Cypriana Cieszkowskiego lokowana, którego zapisu do Akt Ziemskich Drohickich w Sokołowie d. 31 sierpnia 1801 r. nastąpiło wniesienie. Później zaś ta Suma z Dóbr W. Cieszkowskiego przez W. Jana Jasińskiego podniesiona i na dobrach swoich dziedzicznych Zelkow w Ziemi Liwskiej położonych i przed Aktami Ziemskimi Liwskimi dnia 10 lipca 1797 r. zabezpieczona, a do Akt Sokołowskich jak wyżej wniesienie tego Aktu nastąpiło, od której Sumy Kościół pobierał procentu po 5/100 teraz zaś, gdy weszła do Banku Królestwa Polskiego pobiera tylko procentu po 4/100, czyli 40 zł.
2. Suma 1000 Złp. nie wiadomo przez kogo jest zapisana Kościołowi Sokołowskiemu, ulokowana zaś jest na Dobrach Wsi Podnieśniu dziedzicznych Urodz. Józefa i Stanisława Bielińskich i przed Aktami Grodzkimi Drohickimi Fra 6ta pt. Diem Misericordiae 1759 roku zabezpieczona, a do Akt Ziemskich Drohickich w Sokołowie dnia 17 lipca 1802 r. nastąpiło wniesienie, a od której sumy pobiera Kościół procentu po 5/100, czyli 50 zł.
3. Suma 200 Złp. Tę sumę sławetny Krzysztof Raszka przed Aktami Ziemskimi Sokołowskimi dnia 14 kwietnia 1690 roku Altarii Świętych Aniołów Stróżów w Kościele Sokołowskim zapisał i na gruntach sławetnych Franciszka Pazykowskiego, Ignacego Słowarki, Jana Pawłowskiego i Pawła Raczki, obywateli Sokołowskich ulokował, z obowiązkiem, aby altarysta co miesiąc Msze Świętą jedną czytaną odprawiał.
4. Suma 500 Złp. przez W. Karola Kobylińskiego Dziedzica Sokołowskiego z przyległościami jest za Gródź, która była przez ks. Stanisława prawem zastawnym do zwrotu nabyta, jest Kościołowi zwrócona, a Gródź i powyższe Grunta, na których powyższe 200 Złp. ulokowane były, przez tegoż są odebrane, a sumy obydwie razem złączone, są do Banku Królestwa Polskiego wniesione, od których Kościół teraz pobiera procentu po 4/100, co wynosi 28 Złp.

1.4. Sumy „deperditae”

Z opisu sum utraconych wynika, że ówczesny kościół parafialny, materialnie oparty na dziesięcinach, własnej ziemi i darowiznach, posiadał trudności w utrzymaniu.

1. 356 Złp. Ta suma przez sławetnego Stefana Saboe, Obywatela Miasta Sokołowa, Kościołowi Sokołowskiemu ustąpiona i assygnowana i w Skarbie Publicznym Religijnym Austriackim złożona, na którą sumę z Gubernium Wiedeńskiego w dniu 13 listopada roku 1798 asekuracja wydana została, od której sumy Kościół pobierał procent po 5/100 z Kasy Cyrkularnej Siedleckiej aż do roku 1808. Teraz zaś za Rządu Polskiego nic nie pobiera.
2. Suma 5000 Złp. nie wiadomo przez kogo była Kościołowi Sokołowskiemu zapisana. Lecz przez dekret likwidacyjny między Kahalem Żydowskim Sokołowskim i Węgrowskim z jednej strony, a Kredytarami masy J.W. Ogińskiego Dziedzica Dóbr Sokołowa z przyległościami z drugiej strony, za likwidacyjną uznana. Który dekret w Aktach Ziemi

⁴⁵ ADS, D 146 IV, *Visitatio generalis ecclesiae parochialis sokoloviensis die 11 aprilis 1836 anno expedita*, k. 444-454.

Drohickiej w Sokołowie pod rokiem 1792 znajdują się. I ta suma później weszła do Kasy Głównej Religijnej w Wiedniu, i pobierał Kościół procentu po 5/100 z Kasy Cyrkularnej Siedleckiej aż do roku 1808. Teraz zaś nie pobiera.

3. Sumę 200 Złp. ks. Wojciech Smuniewski Kościołowi Sokołowskiemu przed Aktami Miejskimi Sokołowskiemi dnia 20 stycznia 1690 r. zapisał i na Kahale Sokołowskiem ulokował.
4. 1000 Tynfów, czyli Złp. 1250. Ta suma przez sławnego Antoniego Prussa i Mariannę żonę jego, obywateli Miasta Sokołowa, przed Aktami Miejskimi Sokołowskiemi dnia 21 marca 1708 r. Kościołowi Sokołowskiemu zapisana i na Kahale Sokołowskiem ulokowana.
5. 1000 Tynfów, czyli Złp. 1250. Ta suma przez sławnego Antoniego Prussa i Mariannę żonę jego, obywateli Miasta Sokołowa, przed temiż Aktami Miejskimi Sokołowskiemi jak powyżej Kościołowi Sokołowskiemu zapisana i na tymże Kahale Sokołowskiem ulokowana została.
6. Suma 200 Złp. ks. Andrzej Zawadzki przed Aktami Miejskimi Sokołowskiemi dnia 20 stycznia 1690 r. Kościołowi Sokołowskiemu zapisał i na Kahale Sokołowskiem ulokował.
7. Suma 1000 Złp. przez ks. Wojciecha i Urodz. Jakuba Brata rodzonego Rucińskich, ręcznym skryptem dnia 24 lutego 1698 roku w Sokołowie danym, a do Akt Ziemijskich Drohickich w Sokołowie w dniu 7 sierpnia 1802 r. wniesionym Kościołowi Sokołowskiemu zapisana i na Kahale Sokołowskiem ubezpieczona.
8. Suma 127 Złp. ks. Ludwik Obrąpalski przez Aktami Miejskimi Sokołowskiemi dnia 12 kwietnia 1756 r. Kościołowi Sokołowskiemu zapisał i na Kahale Sokołowskiem ulokował.

Wszystkie fundusze od nr 1 zacząwszy aż do nr 8 łącznie poprzez dekret likwidacyjny między kahałem sokołowskiem, węgrowskim i kredytorami masy J.W. Ogińskiego dziedzica dóbr Sokołowa z przyległościami w 1792 r. zostały uznane za likwidacyjne i podniesione je do 4800 Złp. z procentem. Umieszczone zostały razem w kasie głównej. Do 1808 r. proboszcz parafii sokołowskiej pobierał z Kasy Cyrkularnej Siedleckiej procent po 5/100. Wszystkie te sumy funduszowe zostały bezpowrotnie utracone przez parafię sokołowską.

1. „Suma 1000 Złp. J.W. Kasper Suwczyński na Suwczynie pod Aktami Ziemijskimi Liwskimi Fra 2-da pt. Fm. Sanctorum Trium Regum 1739 anno Kościołowi Sokołowskiemu zapisał na Dobrach swoich Zaliwie dziedziczny, zabezpieczył. Później zaś ta suma z Dóbr Zaliwia podniesiona i na Dobrach Zuckow teraz dziedziczne W. Feliksa Markowskiego przeniesiona i przed Aktami Łukowskimi Fra 3-ta pt. Fm. Nativitatis Na. V. Maria 1748 zabezpieczona, od której to sumy nie wiadomo czyli Kościół pobierał procent lub nie, i teraz nie pobiera.
2. Suma 240 Złp. Urodz. Jaruzalski ręcznym skryptem dnia 25 czerwca 1785 r. w Bielanych Jarosławach datowanym, a do Akt Ziemijskich Drohickich w Sokołowie dnia 7 września 1801 r. wniesionym zapisał Kościołowi Sokołowskiemu, lecz ubikcyj tej sumy nie przeznaczył. Te zaś Dobra Bielany Jarosławy są dziedziczne sukcesorów po J.W. Andrzeju Górskim Sędzim Sądu Pokoju Powiatu Węgrowskiego. Lecz i od tej sumy nijako wiadomo czy kiedy był procent pobierany lub nie, a teraz także nie pobiera się.
3. Suma 8000 Złp. przez J.W. Paule de Szembeki Ogińską mocą komplancji 31 grudnia 1791 roku Altarii Świętych Aniołów Stróżów Kościoła Sokołowskiego jest zapisana, z obowiązkiem aby co tydzień dwie Mszy Świętych czytanych odprawiane były. Której Komplancji do Akt Ziemijskich Drohickich w Sokołowie dnia 13 [...] 1795 r. nastąpiło wniesienie tychże

przy zapisie tej sumy nie jest wyrażona publikacja i z jakowego funduszu pochodząca, przeto od samego zapisu Kościół procentu nie pobierał i do dziś dnia nie pobiera.

4. Suma 320 Złp. J.W. Jan Krasnodębski przed Aktami Grodzkimi Drohickimi Fra 2-da pt. Diem Sexagesima 1734 anno Altarii Świętych Aniołów Stróżów Kościoła Sokołowskiego zapisał, i na Dobrach swoich dziedzicznych Wolka Patrykozka, a teraz J.W. Teodora Hrabi Szydłowskiego zabezpieczył. Od której sumy Kościół procentu nie pobierał i do dziś dnia nie pobiera. Z przyczyny, że przez komplancję uczynioną między J.W. Aleksandrem Kurowickim i J.W. Józefem Krasnodębskim, której wniesienie do Akt Grodzkich Drohickich Fra 2-da pt. Sanctissima Trinitatis 1750 anno, nastąpiło. Mocą której wszystkie długi tak Duchowne jako Cywilne z Dóbr Patrykoz na Dobra Kurowice przeniesione zostały. Lecz w tej komplancji o tej sumie Kościoła Sokołowskiego, żadnej wzmianki nie uczyniono. A zatem zdaje się, że na tejsze Wólce Patrykozkiej pozostało⁴⁶.

Inne źródło utrzymania parafii sokołowskiej podawał inwentarz *fundi instructi* w 1921 r. Stwierdzał, że były też zgromadzone sumy funduszowe: „Na potrzeby kościoła Sokołowskiego w Banku Państwa były następujące sumy:

1. Na książce Nr 64641 w rencie państwowej rb. 300.
2. Na książce Nr 2967 w rencie państwowej rb. 100.
3. Na książce Nr 2968 w rencie państwowej rb. 800.
4. Na książce Nr 132902 w rencie państwowej rb. 118 kop. 69.

Z tych sum w roku 1907 podjęto na restaurację kościoła św. Rocha rb. 641, 72 kopiejek⁴⁷.

Zmarła 6 kwietnia 1912 r. Julia z Telakowskich Zatkalik zapisała na budowę lub rozszerzenie kościoła w Sokołowie rubli sześćset, która to suma była złożona w kasie pożyczkowo-oszczędnościowej w Sokołowie, lecz rząd polecił takową przesłać do banku Państwa, a Książki dowodowej ani żadnego dokumentu nie nadesłał.

Paulina Agnieszka Skibniewska v. Sawicka zmarła 9 listopada 1905 r. w Wojewódzkach Górnych, zapisała na potrzeby kościoła lub pobudowania nowego tysiąc rubli i 400 rubli na nabożeństwa żałobne za jej duszę, mające być odprawiane corocznie z procentu od powyższej sumy. Ministerstwo spraw wewnętrznych pod dn. 9 września 1914 r. za nr 7729 zezwoliło na przyjęcie tego zapisu z przekazaniem tych funduszy do specjalnych funduszów tegoż Ministerstwa, jak o tym powiadomiono Administratora Diecezji Lubelskiej papierem z dn. 7 listopada 1914 r. za nr 2500. Sumy te jednak dotychczas nie zostały przez spadkobierców przekazane.

Z ofiary Jadwigi Zambrzyckiej z Kupientyna pięć tysięcy rubli danych w 1907 r. oraz innych drobnych ofiar na budowę nowego lub rozszerzenie obecnego kościoła, złożonych w Banku Handlowym w Warszawie na imię: Władysława Sobańskiego, Bolesława Grazdowskiego i ks. Stanisława Retke na rachunku przekazowym nr 1259 w dniu 10 czerwca 1915 r. było sześć tysięcy osiemdziesiąt rubli 36 kopiejek, co obecnie z procentami winno wynosić około ośmiu tysięcy pięciuset rubli⁴⁸.

⁴⁶ ADS, D 146 IV, *Visitatio generalis ecclesiae parochialis sokoloviensis die 11 aprilis 1836 anno expedita*, k. 444-454.

⁴⁷ Kopiejka – rosyjska moneta zdawkowa, równa jednej setnej rubla.

⁴⁸ ADD, ZAPS, *Inwentarz fundi instructi z 1921 r.*, k. 1-10.

1.5. Zakończenie i wnioski

W zaprezentowanym artykule omówione zostało uposażenie duchowieństwa parafii sokołowskiej na przestrzeni XIX i XX wieku. Zwrócono w nim głównie uwagę na źródła dochodu i ich wysokość oraz zasady eksploatacji majątku, tj. ziemi uprawnej. W skład uposażenia wchodziły dochody z opłat *iura stolae*, stypendiów mszalnych, pensji państwowych, opłat kancelaryjnych, kolędy, wypominków oraz dywidend czerpanych z gruntów ornych, pastwisk, łąk i lasów⁴⁹. W 1816 r. ofiary z *iura stolae* wynosiły łącznie około 39 zł, co stanowiło 15% całego dochodu beneficjum parafii. W związku z zaistniałą sytuacją w całym Królestwie Polskim w 1865 r. władze zaborcze wprowadziły, tzw. *Taksę opłat za spełnianie obrzędów religijnych i spisywanie aktów stanu cywilnego*. Stosownie do niej parafia św. Michała Archanioła w Sokołowie Podlaskim znalazła się w parafii II klasy.

Dzisiaj w wielu krajach stosunki społeczne tak się poukładały, że dobra majątkowe zniknęły lub straciły na znaczeniu, a tylko dobra wola parafian zabezpiecza utrzymanie kapłanów z ofiarowanych im funduszków, stypendiów mszalnych. Wierni, korzystając z usług sakramentalnych, składali ofiary na tzw. *iura stolae*. Na początku funkcjonowania parafii ofiary te nie miały dużego znaczenia w utrzymaniu duchownych, jednak od połowy XIX w. ich wartość znacznie wzrosła. Środki finansowe uzyskiwane przez duchownych w znacznej mierze przeznaczano na cele kościelne i społeczne. Proboszcz czerpał pewne dochody z ofiar składanych w czasie Mszy św. oraz z kwest składanych w czasie różnych świąt. Na wysokość uposażenia wpływ miały także różnego rodzaju obciążenia, jakie duchowni składali w okresie XIX i XX stulecia, zarówno na potrzeby Kościoła, jak i państwa. Były to głównie koszty związane z budową i utrzymaniem nieruchomości, świadczenia na rzecz ogólnopolskich jednostek organizacyjnych, ubezpieczenia osobowe i rzeczowe, świadczenia dla Watykanu, koszty wykonywania urzędów duszpasterskich oraz podatek beneficjalny i dochodowy.

Clergy remuneration of Sokolow parish in the 19th and 20th centuries Summary

This article describes the clergy remuneration of Sokolow parish throughout the 19th and 20th centuries. Special attention is paid here to the source of income and its amount as well as the rules of using property, in the main farmland. Clergy remuneration included, among others, the income from fee *iura stolae*, mass grants, state salaries, office fees, priest's visits, prayers for the dead, and dividends collected for farmland, grazing land, meadows and forests.

Parishes or other church institutions are founded in order to deepen spiritual lives of believers, however, its efficient functioning requires financial resources. Getting resources to maintain them requires taking some legal steps which later secure their functioning. Foundations started by people or groups of people, after being approved by diocesan authorities, are called beneficiaries. Catholic donors of a church or parish benefice, so called collators and their legal purchasers, as a result of inheritance, were granted the privilege of patronage which means presenting candidates to this benefice. Local parish had good remuneration because on the basis of old privileges, it possessed its own part of land within the town Sokolow.

⁴⁹ E. Wiśniowski, *Rozwój organizacji parafialnej w Polsce do czasów reformacji*, w: *Kościół w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 1, Lublin 1968, s. 300.